

Van Sint Jansappel tot M9

Om fruitrassen te behouden moeten ze bij vermeerdering genetisch onveranderd blijven. Vaak gebeurt dat door ze op een onderstam te enten. Bij appels zou dat een zaailing kunnen zijn, ontkiemd uit een appelpit. Maar pitten zijn genetisch heterogeen en dus variëren zaailingen in eigenschappen. Bovendien zijn zaailing-onderstammen groeikrachtig zodat de erop geënte boom veel investeert in groei en pas na jaren vrucht gaat dragen. Sommige appelrassen kunnen door anaarden of via wortelopslag onveranderd (vegetatief) vermeerderd worden. Die zijn ideaal om te gebruiken als onderstam; bovendien blijft de groei van ent tot boom min of meer beperkt waardoor deze eerder vrucht begint te dragen. Over die vegetatief vermeerderbare appelrassen, vroeger Paradijzen genaamd, gaat dit verhaal.

De Sint Jansappel

Hendrik van Son (†1492), monnik in de abdij van Egmond, hield bij wat in de boomgaard van de abdij werd aangeplant. Hij noteerde Witte Somer Guldelingen, Pippingen, Winter Guldelingen, St. Jacobsappelen, Peren van Haarlem, Rietperen, en Sint Jansappelen (Hof, 1973).¹ Het fruit was niet alleen voor eigen gebruik: in 1485 deed de abdij van Egmond zelfs de hele oogst aan een koopman over, waaronder een ton St Jansappelen en een halve ton Ijsbouten (Sangers, 1950).²

Ook de bekende Zuid-Nederlandse arts en plantkundige Rembert Dodoens (1517-1585) noemt de Sint Jansappel. Hij doet dat in het "Cruydt-boek" (1644)³, de 13e en laatste herdruk van zijn "Cruijde-boeck" uit 1554. Ze is volgens Dodoens een kleine, heesterachtige appelboom waarvan de vruchten Paradijsappelen of Sint Jansappelen genoemd worden. Het zijn kleine, zoete, zomerappels die rijpen omstreeks eind juni, begin juli. Omdat de hoogfeestdag van de heilige St. Johannes de Doper (24 juni) de dichtstbijzijnde heiligendag is, zijn boom en vruchten naar hem genoemd. Als arts vermeldt Dodoens

ook nog dat deze appels goed zijn voor de stoelgang en, indien rauw gegeten, wonderigheid bevorderen. Of de St. Jansappel dezelfde is als *Poma nana*, *Poma pumila* – *nana*, *pumila*=klein, dwergachtig – ofwel 'Naentkensappel' die een halve pagina verder wordt genoemd, is niet duidelijk. Over de peer zegt Dodoens dat deze op kwee, perzik en amandelboom geënt kan worden, maar het is het beste om perenrassen op zaailing peer te enten.

Naantjes

Jan van der Groen (?-1671), hovenier van de prins van Oranje, beschrijft in "Den Nederlandtsen Hovenier"⁴ het enten van fruitrassen, zoals Klapstaarten, Rabauwen, Bon Christiens en Saferaan-peeren, waarbij het duidelijk is dat hij de rassen op zaailingen van de eigen soort ent. Maar het kan ook anders: (...) daer zijn oock appelen die van steck worden gestoken/ komen uyt Engelandt, een specie van Pippingen/soo oock Paradijs Appeltjes/ of andere die pittigh hout hebben/ maer die Boomtjes duuren niet langh". Van der Groen wist bovendien dat perenrassen niet alleen op zaailingen worden geënt, maar ook op kwee: "...in Vranckrijck worden de peeren op Que-peeren geënt".

Een tuin met naantjes bij een buitenplaats. Illustratie uit Joh. du Vivie (1713)

Jan van der Groen leefde in de Gouden Eeuw, een periode waarin een deel der Nederlanders, regenten en kooplieden, enorm rijk werden. Het geld moest geïnvesteerd worden, bijvoorbeeld in een 'buiten': een huis met een geometrisch aangelegde tuin buiten de stad. Het was een rage en Jan van der Groen's Prins van Oranje (stadhouder-koning Willem III), bezitter van veel buitens, liep hierin voorop. De vogelvluchtprenten van landgoederen als Clingendaal, Sorghvliet, Huis Heemstede, Huis ter Nieuwburgh, Paleis Honselaarsdijk en vele andere laten zien dat het om grote, kunstig ingedeelde tuinen gaat met vele perken waarin ook vruchtbomen zijn opgenomen. Dat zijn vaak dwergboompjes, geënt op een paradijszonderstam, die in het bijschrift of de beschrijving 'arbres nains' (vaak verbasterd tot arbrenyns) of 'naantjes' genoemd worden.

Paradijzen in overzichtswerken

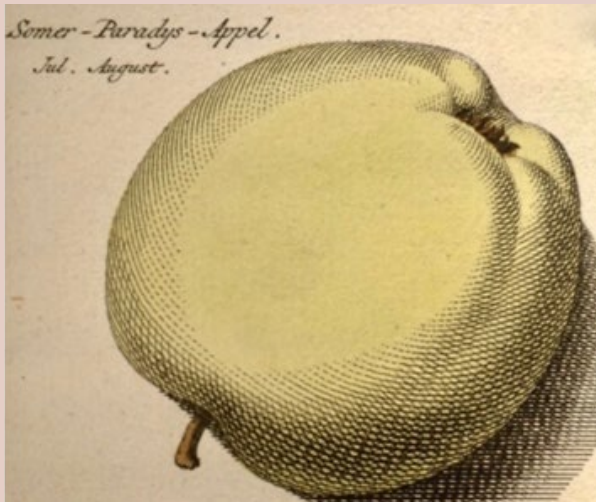
In 1731 werd in Engeland "The Gardeners Dictionary" gepubliceerd, geschreven door Philip Miller (1691-1771), plantkundige en hortulanus van de botanische tuin in Chelsea. Het overzicht zou zevenmaal her-

1 J. Hof, De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573, Hollandse Studiën 5, 1973

2 W.J. Sangers, De Nederlandse Fruitteelt in de 15e eeuw, De Fruitteelt, 1950

3 R. Dodoens, Cruydt-boeck, Antwerpen, 1644

4 J. van der Groen, 1670 *Den Nederlandtsen Hovenier*

De Somer Paradysappel, alias St. Jansappel uit Pomologia van J. H. Knoop.

drukt worden; de achtste editie verscheen in 1768.⁵ Philip Miller beschrijft de appel onder het lemma *Malus* waarbij hij drie soorten onderscheidt: *Malus sylvestris*, *Malus coronaria* (Noord-Amerika) en *Malus pumila*. De laatste, zegt hij, blijft klein en wordt over het algemeen Paradysappel genoemd. De gedomesticeerde appels rangschikt hij onder *Malus sylvestris*. In de boomkwekerijen worden naar zijn zeggen vier soorten onderstam gebruikt: zaailingen van *Malus sylvestris* (vaak Crab genoemd), zaailingen van gedomesticeerde appelrassen (meestal ook Crab genoemd), Dutch Creeper – die hij ook Dutch Paradise noemt – en de Paradysappel, in Frankrijk Pomme de Paradis genoemd. Hij is geen liefhebber van de laatste want de erop geënte boompjes blijven te klein. Over de Dutch Creeper is hij enthousiaster: die zou geïmporteerd zijn vanuit Holland en is zo genoemd doordat het ras veel wortelopslag vormt dat uitgroeit tot boompjes waardoor hij door het landschap lijkt te kruipen. En er zijn meer paradysappelrassen. Dat weten we van Johann Hermann Knoop (1709-1769), hovenier van Mariënborg, de buitenplaats van de Friese Nassau's. In zijn overzicht "Pomologia" (1758) beschrijft Knoop zes Paradysrassen waaronder de Witte Zomer-Paradijs, die ook Sint Jansappel, Vroege Paradys-appel of Naantjesappel genoemd wordt:

"Zijn vleesch [is] heel zagt, van een tamelyke, dog niet zeer verhevene smaak". Hij vermeldt dat de

Paradijsappel (Witte Zomer) vooral gekweekt wordt als onderstam, omdat hij veel uitlopers maakt die gemakkelijk wortelen en de groei van het daarop geënte appelras beperken.

Ook in Duitsland verscheen een pomologisch Woordenboek, waarvan de titel in de Nederlandse vertaling luidt "Fruittkundig Woordenboek".⁶ Naast de in "Pomologia" genoemde Paradysen wordt daarin ook melding gemaakt van het ras Doucin (in Duitsland ook 'Splittapfel' genoemd), vegetatief vermeerderbaar en vaak als onderstam gebruikt. De boomkweker Thomas Rivers (zie hierna) dacht dat de Doucin dezelfde was als Miller's Dutch Creeper. De Doucin was overigens al in de 15e eeuw bekend.⁷

Inmiddels zijn er nogal wat Paradysen genoemd; ze worden soms als aparte soort vermeld (Miller), maar meestal omvatten ze een bepaald type appelrassen, zoals Calvilles, Reinettes en Pippingen (Knoop, Christ). Lucas en Oberdieck (1875) denken er nog weer anders over, zoals blijkt uit hun "Illustriertes handbuch der Obstkunde".⁸ Ze vinden dat Paradys en Doucin ondersoorten zijn binnen de soort *Pyrus malus* L. – een vroegere classificatie van de appel.⁹ De soort zou daarmee vier ondersoorten omvatten: *Pyrus malus sylvestris*, *Pyrus malus domestica* (de door de mens gewonnen appelrassen), *Pyrus malus paradisiaca* (de Paradysappel) en *Pyrus malus praecox* (de Doucin of Splittapfel). Over de Paradysappel schrijven zij dat het een struikachtige appel is die zich door wortelopslag vermeerderd en waarvan de wortelscheuten dienen als onderstam om appelbomen op te enten. De Doucin, zeggen zij, is groeikrachtiger dan de paradysappel, vormt minder wortelscheuten

en wordt ook als onderstam voor appelbomen gebruikt.

Nog meer Paradysen

Thomas Rivers (1798-1877) van de Rivers Family Nurseries – waar de peer 'Conference' werd gewonnen – kweekte enkele Paradysen. Hij noemt ze in het door hem geschreven boekje "The Miniature Fruit Garden"¹⁰ dat zeer populair zou worden en in 1891 de 20e en laatste herdruk beleefde. In zijn miniatuur boomgaard staan peren geënt op kwee, appels op Paradys en pruimen op sleedoorn. Bij het zaaien van pitten van bekende appelrassen kreeg hij soms zaailingen met de wortelende eigenschappen van een paradysachtige. Eén daarvan, met opvallend brede bladeren, noemde hij de Broad-leaved Paradise (een Doucin) en een andere, die gemakkelijk vruchtsporen vormt, Nonesuch Paradise (uit een pit van de Nonesuch appel).

Appelboompjes op een paradys geënt – hij zegt niet welke – hoeven naar zijn mening slechts op een onderlinge afstand van 3 voet te worden geplant; hij heeft dat zelf gedaan met 100 exemplaren Cox's Orange Pippin, die al na twee jaar een overvloedige oogst opleverden. Hij rekent uit dat op een acre (43.560 vierkante voet) 4840 dwergboompjes geplant kunnen worden, die al na twee jaar een prima investering zouden opleveren. Hij vindt dat er geen interessantere manier is om appels te telen en voorspelt dat het een revolutie in de appelteelt zou betekenen, een revolutie die heel lang op zich zou laten wachten.

Laat in de 19e eeuw werd in Frankrijk nog een zaailing gevonden met de eigenschappen van een Paradys; onder de naam Paradis Jaune de Metz zou die op het continent vaak als onderstam gebruikt worden.

Wat zijn Paradysen?

De literatuur wijst uit dat een paradys een appelras is dat op eigen wortels vermeerderd kan worden waardoor haar nakomelingen genetisch uniform zijn. Deze zijn daar-

⁵ Philip Miller, 1768, *The Gardeners Dictionary*, 8e ed., London

⁶ J.L. Christ, 1805, *Fruittkundig Woordenboek*, Amsterdam

⁷ B. E. Juniper & D.J. Mabberley, 2006, *The Story of the Apple*, Timber Press, London

⁸ E. Lucas & G.C. Oberdieck. 1875, *Illustriertes Handbuch der Obstkunde*, deel I, Stuutgart

⁹ B. E. Juniper & D.J. Mabberley, 2006, *The Story of the Apple*, Timber Press, London

¹⁰ Thomas Rivers, 1866, *The Miniature Fruit Garden; or the culture of pyramidal and bush fruit trees*, 13th ed., New-York

Cox's Orange Pippin-bomen op paradijs geënt en op 3 voet uit elkaar geplant, uit "The Miniature Garden" van Th. Rivers.

door heel geschikt om als onderstam te dienen. Daarbij is hun eigen wortelstelsel nogal zwak ontwikkeld, niet diep wortelend maar oppervlakkig waardoor hun groeikracht over het algemeen minder is dan die van zaailingonderstammen. De geringere groeikracht geven ze door aan de erop geënte bomen waardoor deze kleiner blijven en op jongere leeftijd vrucht gaan dragen dan wanneer ze op zaailing zouden staan.

Volgens verschillende auteurs uit de 18e en 19e eeuw lag de oorsprong van de Paradijsappel (*Malus pumila*) in Armenië, omdat in die richting ook het Paradijs (Hof van Eden) zou hebben gelegen en dat verklaart misschien de naam van de appel. Een andere verklaring wordt gegeven in het "Fruittkundig Woordenboek" waarvan de auteur J.L. Christ schrijft dat de Paradijsappel, met als synoniemen Sint Jansappel, Naantjesappel, *Malus pumila* etc., slechts vier zaadvakken heeft die op dwarsdoorsnede een kruis te zien geven. André Leroy (1801-1875) geeft ook een verklaring. In "Dictionnaire de Pomologie" behandelt hij Pomme de Paradis als een gewoon appelras dat echter meestal gebruikt wordt als onderstam. Het vruchtvlees van de appel is sappig, gesuikerd en honingachtig van smaak en geur. Wanneer bezoekers hem vragen waarom het ras zo heet, verwijst hij – onder veel voorbehoud – naar een uitspraak van een 16e-eeuwse geleerde die beweerde dat deze appel de vrucht was waar Adam en Eva in het paradijs niet vanaf konden blijven.

Einde aan de verwarring

Aan het begin van de 20e eeuw realiseerde men zich dat het hoog tijd was om orde te scheppen in het arsenaal aan paradijs- en doucin on-

derstammen. De koper van een jonge fruitboom moest niet alleen zeker zijn van het appelras maar ook van de onderstam omdat die de uiteindelijke grootte van de boom mede bepaalt. In 1912 begon het experimentele fruitstation East Malling, onder leiding van R. Wellington en R.G. Hatton, aan de taak om tot standaardisering te komen.¹¹ Het fruitstation vroeg boomkwekers in Engeland en op het continent om paradijsonderstammen op te sturen. Ze ontvingen 71 verzamelingen, elk onder een bepaalde naam, bijvoorbeeld Broadleaved Paradise. Vaak bleken die verzamelingen gemengd te zijn met andere paradijsrassen. Het station kwam uiteindelijk tot een indeling in negen paradijsrassen die verschilden in groeikracht. Ze kregen een type nummer: type EM I tot en met type EM IX (EM staat voor East Malling), wat niet helemaal een volgorde in groeikracht weergeeft. Zo kregen de krachtigste groeiers type EM II (Doucin) en EM V (Doucin amélioré) toebedeeld, de zwakste groeier EM VIII (French Paradise) en de iets minder zwakke groeier (Paradis Jaune de Metz) type EM IX.¹² Vervolgens werden de Romeinse getallen vervangen door Arabische getallen en ook de E verviel, waardoor het M1 tot en met M9 werd. De laatste zou kort na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol gaan spelen in de door Thomas Rivers voorgestelde revolutie in de appelteelt.

Het zou niet blijven bij negen types. Er werden door East Malling uitein-

delijk 27 types onderscheiden (M1 tot en met M27) en ook andere onderzoekstations, al of niet in samenwerking met East Malling, kwamen met eigen onderstamtypes.¹³

Nogmaals de Sint Jansappel

Sint Jansappelen zijn door de hele geschiedenis heen tot in de jaren veertig van de vorige eeuw op de markt gebracht, bijvoorbeeld Sint Jansappelen 10 gulden voor 100 kg (marktberichten Middelburg in De Banier, 23 augustus 1941). Daarna verdwenen ze; ook in de collecties van de verschillende Pomologische Verenigingen komen ze niet voor. Maar in 2013 hoorde een voormalig fruitkweker (Henk Houtman) van een St. Jansappelboom in Dalfsen. Het was augustus en ze droeg nog appels (met vijf klokhuiskamers). Via enthout van die boom staat er nu ook één in Noord-Holland.

Tot slot

Zou in de reeks onderstammen nog een Sint Jansappel te herkennen zijn? Wanneer je ze laat uitgroeien tot boompjes die vrucht dragen dan blijken de appels van type M9 (geel-groenachtig met rode blos aan de zonkant, klein, sappig en zoet) het vroegst plukrijp te zijn, half augustus.¹⁴ Bedenk wel dat de moederboom van Paradis Jaune de Metz een toevalzaailing was.

Ger Ernsting

¹¹ R.G. Hatton, *Paradise Apple Stocks*. In: Journal of the Horticultural Society of London, Vol. 42, p. 361, 1916-1917

¹² E. van Cauwenberghe, *Studie en Selectie van Fruitboomonderstammen*, Brussel, 1940

¹³ J. Veel, *Onderstammen en tussenstam van de appel*, In Pomospost, winter 2009

¹⁴ E. van Cauwenberghe, *Studie en Selectie van Fruitboomonderstammen*, Brussel, 1940